

ERICH FROMM
PAMIRŠTA
KALBA

ĮVADAS Į SAPNŲ, PASAKŲ
IR MITŲ SUPRATIMĄ

PAMIRŠTA KALBA

ĮVADAS Į SAPNŲ, PASAKŲ IR MITŲ SUPRATIMĄ

ERICH FROMM

Iš vokiečių kalbos vertė Gediminas Sadauskas

Vilnius 2013

UDK 159.963.38
Fr406

Copyright © 1951 by Erich Fromm
The Forgotten Language: an Introduction to the Understanding of Dreams,
Fairy Tales and Myths
© Vertimas į lietuvių kalbą, Gediminas Sadauskas, 2007
© Leidykla VAGA, 2008
ISBN 978-5-415-02311-0

TURINYS

PRATARMĖ.....	7
I. ĮŽANGA.....	11
II. SIMBOLINĖS KALBOS PRIGIMTIS.....	18
III. SAPNŲ PRIGIMTIS.....	29
IV. FROIDAS IR JUNGAS.....	48
<i>Nejaukus sapnas apie nuogumą.....</i>	<i>69</i>
<i>Sapnas apie botanikos monografiją.....</i>	<i>75</i>
V. SAPNŲ AIŠKINIMO ISTORIJA.....	100
1. Ankstyvasis nepsichologinis sapnų aiškinimas.....	100
2. Psichologinis sapnų aiškinimas.....	104
VI. SAPNŲ AIŠKINIMO MENAS.....	135
VII. SIMBOLINĖ KALBA MITUOSE, PASAKOSE, RITUALUOSE IR ROMANUOSE.....	178
1. <i>Edipo mitas.....</i>	<i>179</i>
2. <i>Mitas apie sutvėrimą.....</i>	<i>210</i>
3. <i>Raudonkepuraitė.....</i>	<i>213</i>
4. <i>Šabo ritualas.....</i>	<i>219</i>
5. <i>Kafkos „Procesas“.....</i>	<i>226</i>

PRATARMĖ

Ši knyga remiasi paskaitomis, kurias aš skaičiau kaip įvadinį kursą Williams A. White psichiatrijos instituto magistrantams ir Beningtono koledžo paskutiniojo bakalaurinio kurso studentams. Knyga skirta tokiems patiems skaitytojams – psichiatrijos ir psichologijos studentams ir šiaip besidomintiems žmonėms. Kaip nurodo pavadinimo paantraštė, knyga yra įvadas į simbolinės kalbos supratimą ir dėl šios priežasties joje nepaliečiamos daug sudėtingesnės problemos, nes jų aptarimas jau neatitiktų įvado paskirties. Tokiu būdu, aš, pavyzdžiui, aptariau S. Froido teoriją remdamasis tik jo knyga „Sapnų aiškinimas“ ir nepaliečiau sudėtingesnių sąvokų, kurias jis paskelbė vėlesniuose veikaluose. Taip pat aš neapartinėjau tų simbolinės kalbos aspektų, kurie, nors ir būtini norint pilnai suprasti šias problemas, tačiau liečia daug bendresnę informaciją, negu šia knyga norima perteikti. Šias problemas aš ketinu išgvildinti kitoje knygoje.

Pavadinimas „Įvadas į sapnų ir t.t. supratimą“ buvo pasirinktas apgalvotai, užuot vartojus įprastesnį terminą „aiškinimas“. Jeigu simbolinė kalba, kaip aš pamėginsiu parodyti šioje knygoje, yra tikrai savarankiška kalba ir, tiesą pasakius, vienintelė žmonijos sugalvota universalinė kalba, tada ją labiau derėtų suprasti, o ne aiškinti, tarsi kokį nors dirbtinai sugalvotą kodą. Esu įsitikinęs, kad suprasti šią kalbą svarbu net tik psichoterapeutams, gydantiems psichinius sutrikimus, tačiau ir bet kuriam žmogui, norinčiam suvokti save. Todėl aš manau, kad simbolinę

kalbą reikėtų dėstyti vidurinėse ir aukštosiose mokyklose kaip ir bet kurią kitą „užsienio kalbą“. Vienas iš šios knygos tikslų – prisidėti prie šios idėjos įgyvendinimo.

Esu dėkingas dr. Edward S. Tauber, kad jis perskaitė rankraštį ir pateikė konstruktyvios kritikos bei pasiūlymų.

Erich Fromm

1951

Nesuprastas sapnas – tai tarsi neatplėštas laiškas.

Talmudas

*Miegas nuima aplinkybių apdarą, suteikia mums baisią laisvę,
kuomet kiekvienas noras skuba tapti poelgiu. Išmintingas žmogus
skaito savo sapnus, norėdamas pažinti save, bet kreipia dėmesį ne į
smulkmenas, o į esmę.*

Ralfas Voldas Emersonas

I

IŽANGA

Jei sugebėjimas nustebti yra išminties pradžia, tuomet ši tiesa labai liūdnei apibūdina šiuolaikinio žmogaus išmintį. Nepaisant aukšto raštingumo lygmens ir visuotinio švietimo privatumų, mes praradome sugebėjimą stebėtis. Įsigalėjo nuomonė, neva viskas yra žinoma – jei ne mums, tai kokiems nors specialistams, kurių pareiga žinoti tai, ko nežinome mes. Būti nustebintam yra net negražu, tai lyg ir intelektualinio menkavertiškumo požymis. Net vaikai stebisi retai, ar bent jau stengiasi neparodyti, kad yra nustebę; o suaugdami mes pamažu ir visai prarandame sugebėjimą stebėtis. Svarbiausia yra žinoti teisingus atsakymus; tuo tarpu klausti teisingus klausimus – palyginti nereikšmingas dalykas.

Toks požiūris tikriausiai yra viena iš priežasčių, dėl ko vienas labiausiai gluminančių mūsų gyvenimo reiškinių – sapnai, taip mažai mus stebina ir verčia susimąstyti. Mes visi sapnuojame, savo sapnų nesuprantame, nepaisant to, elgiamės, tarsi mūsų sapnuojančiuose protuose nevyktų nieko keista; keista, bent jau palyginus su logiška, tikslinga proto veikla, kurią jis atlieka kai budraujame.

Kai budraujame, esame veiklūs ir racionalūs, pasirenkę pasiekti ko norime ir apsiginti nuo puolimų. Mes veikiame ir stebime; į aplinkinius daiktus, ko gero, žvelgiame taip, kaip galėtume jais pasinaudoti ar manipuliuoti, o ne taip, kad suprastume, ko-

kie jie yra iš tikrųjų. Bet kartu mes nelabai kūrybingi ir retai – nebent vaikystėje, arba jei esame poetai – mūsų vaizduotė nukryps-ta už įprastų gyvenimiškų įvykių ribų. Nors mes veiktūs, tačiau kažkokie pilki. Dieninių stebėjimų sferą mes vadiname „tikrove“ ir didžiuojamės savo „tikroviškumu“ bei gebėjimu ta „tikrove“ manipuliuoti.

Kai užmiegame, pradedame gyventi kitokioje būtyje. Mes sapnuojame. Kuriamo nuotykius, kurie tikrovėje niekada nevyko, o kartais net ir negalėtų vykti. Kartais mes esame didvyriai, kartais piktadariai; kartais matome gražiausius vaizdus ir esame laimingi; dažnai tenka patirti begalinį siaubą. Tačiau kad ir kuo būtume sapne, jo autoriai esame *mes*, tai *mūsų* sapnas, *mes* jį išgalvojome.

Dauguma sapnų turi vieną bendrą bruožą: jie nepaklūsta tiems logikos dėsniams, kuriais mūsų protas vadovaujasi dieną. Visai nepaisoma erdvės ir laiko išmatavimų. Mirusius žmones matome gyvus; stebime atsitikimus, kurie įvyko prieš daugelį metų. Sapnuojame iš karto vykstančius du įvykius, nors tikrovėje jie jokiū būdu negalėtų atsitikti tuo pačiu metu. Lygiai taip pat nekreipiame dėmesio ir į erdvės dėsnius. Mums visai paprasta akimirksniu persikelti į toli esančias vietas, būti iš karto dviejose vietose, sujungti du asmenis į vieną, ar vieną asmenį staiga transformuoti į kitą. Akivaizdu, sapnuose mes kuriame pasaulį, kuriame laikas ir erdvė, ribojantys visus mūsų kūno veiksmus, neturi įtakos.

Dar vienas keistas sapnų bruožas yra tas, kad mes sapnuojame įvykius ir žmones, apie kuriuos jau seniai nebegalvojame ir kurių dieną tikrai nebūtume prisiminę. O sapne jie staiga tampa gerais pažįstamais, apie kuriuos galvojame nuolatos. Atrodo,

tarsi miegodami mes imame traukti visokiausius dalykus iš didžiulio išgyvenimų ir atsiminimų aruodo, apie kurio egzistavimą dieną net nenumanome.

Ir vis dėlto, nepaisant visų šių keistenybių, sapne mes esame įsitikinę, kad tai gryna tikrovė – tokia pati, kokia esti mums budraujant. Sapnuose mums nekyla jokių „tarsi“. Sapnas yra dabar vykstantis, tikras išgyvenimas ir, reikia pasakyti, toks tikroviškas, kad perša porą klausimų: Kas yra tikrovė? Iš kur mes žinome, kad sapnai yra netikri, o išgyvenimai dieniniame gyvenime – tikri? Labai taikliai šią mintį išreiškė kinų poetas: „Vakar sapnavau, kad esu drugelis ir dabar nežinau, ar esu žmogus, kuris sapnavo, kad yra drugelis, o galbūt esu drugelis, šiuo metu sapnuojantis, kad jis žmogus“.

Visi šie jaudinantys, gyvi nakties išgyvenimai nubudus ne tik pranyksta, bet net prisiminti juos yra be galo sunku. Daugumą jų paprasčiausiai pamirštame; jie taip išgaruoja iš galvos, kad mes net neprisimename, jog išvis gyvenome tame kitame pasaulyje. Kai kuriuos miglotai prisimename nubudimo akimirka, tačiau jau po sekundės jie išblėsta. Vieną kitą mes vis tik prisimename ir tai apie juos kalbame, kai sakome: „Sapnavau sapną“. Atrodo, tarsi mus būtų aplankę draugiškos arba nedraugiškos dvasios, kurios, išaušus dienai, staiga pranyko; o mes beveik neprisimename nei jų, nei to, kaip stipriai jos buvo mus užvaldę.

Ko gero, dar labiau už visus jau išvardintus dalykus, glumina tai, kaip mūsų kūrybingumo vaisiai sapnuose panašūs į seniausius žmogaus kūrinius – mitus.

Tačiau patys mitai mus nelabai stebina. Tuos mitus, kurie buvo paversti esamos religijos dalimi, mes per daug nesusimąstydami iš įpratimo laikome gerbtina tradicija, o mitus, neturin-

čius tokios tradicinės vertės, vertiname kaip vaikiškas, mokslo dar neapšviesto žmogaus proto apraiškas. Bet koku atveju, ar mitai būtų ignoruojami, niekinami ar gerbiami, atrodo, kad mes juos priskiriame pasauliui, kuris yra visiškai svetimas mūsų pačių mąstymui. Tačiau faktas lieka faktu – daugelis mūsų sapnų yra ir stiliumi, ir turiniu panašūs į mitus, ir mes, kurie dienos metu traktuojame juos kaip keistus ir netikroviškus, miegodami patys sugebame kurti šiuos mitus primenančius kūrinčius.

Mituose taip pat vyksta dramatiški įvykiai, kurie neįmanomi pasaulyje, valdomame laiko ir erdvės dėsniais: didvyris palieka namus ir šalį, kad išgelbėtų pasaulį, arba pabėga nuo savo užduoties ir gyvena didžiulės žuvies pilve; miršta ir atgyja; mitinis paukštis sudeginamas, bet iškyla iš pelenų dar gražesnis negu anksčiau.

Žinoma, skirtingi žmonės kūrė skirtingus mitus, kaip ir skirtingi žmonės sapnuoja skirtingus sapnus. Bet nepaisant šių skirtumų, visi mitai ir visi sapnai turi vieną bendrą bruožą, jie „parašyti“ ta pačia kalba – *simbolių kalba*.

Babiloniečių, indų, egiptiečių, hebrajų ir graikų mitai parašyti ta pačia kalba kaip ir ašančių ar trukų¹. O sapnai žmonių, šiuo metu gyvenančių Niujorke ar Paryžiuje, yra tokie patys, kaip ir tie, apie kuriuos pasakojo žmonės, prieš kelis tūkstantmečius gyvenę Atėnuose ar Jeruzalėje. Senovės ir dabarties žmonių sapnai yra parašyti ta pačia kalba kaip ir mitai, kurių autoriai gyveno dar priešistorėje.

Simbolių kalba – tai kalba, kuria vidiniai išgyvenimai, jausmai ir mintys išreiškiami taip, tarytum jie būtų jutiminiai

¹ *Ašančiai* – Afrikos tauta, gyvenanti dabartinės Ganos, Togo ir Dramblio Kaulo Kranto teritorijose (vert. past.).

Trukai – Mikronezijos etninė grupė (vert. past.).

išgyvenimai, išorinio pasaulio įvykiai. Simbolių kalbos logika – skirtingais nei įprastos dienos kalbos logika – vadovaujasi ne laiko ir erdvės kategorijomis, bet intensyvumu ir asociacijomis. Tai vienintelė universali žmonijos sukurta kalba, bendra visoms kultūroms ir nesikeičianti per visą žmonijos istoriją. Tai kalba su sava gramatika ir sintakse, ir ją būtina išmokti norint suprasti mitų, pasakų ir sapnų reikšmę.

Tačiau simbolių kalbą šiuolaikiniai žmonės pamiršo. Tiesa, neprisimena jos tik budravimo metu. Ar svarbu suprasti šią kalbą ir mūsų dieniniame gyvenime?

Senovės žmonėms, tiek Rytų, tiek Vakarų didžiosiose kultūrose, atsakymas į šį klausimą nekėlė abejonių. Jiems mitai ir sapnai buvo vienos svarbiausių dvasios išraiškų ir nemokėjimas jų suprasti būtų buvęs tapatinamas su neraštingumu. Ir tik per pastaruosius kelis šimtus metų Vakarų kultūroje šis požiūris pasikeitė. Mitai pradėti laikyti geriausiu atveju naiviomis priešmokslinio proto apraiškomis, sukurtomis gerokai prieš tai, kai žmogus padarė didžiuosius atradimus apie gamtą ir atskleidė kai kurias jos paslaptis.

Dar labiau šiuolaikinio išsimokslinimo vertinimai sumenkino sapnus. Jie imti laikyti visiškai nesąmoningais ir nevertais, kad į juos kreiptų dėmesį suaugusieji, užsiėmę tokiais svarbiais reikalais kaip mašinų gaminimas ir laikantys save „realistais“, nes nemato nieko daugiau, išskyrus realybę daiktų, kuriuos gali užvaldyti ir jais manipuliuoti; realistais, turinčiais atskirą žodį kiekvienam automobilių tipui, tačiau tik vieną žodį „meilė“, nusakantį pačius įvairiausių jausminių išgyvenimus.

Reikia pasakyti, jei visi sapnai būtų tik malonios fantasmagorijos, kuriose išsipildytų mūsų širdžių troškimai, gal ir būtume

jiems draugiškesni. Tačiau būna daug sapnų, kurie mums sukelia nerimą; neretai sapnuojame košmarus, o nubudę džiaugiamės, kad tai buvo tik sapnas. Būna sapnų, nors ir ne košmariškų, kurie kelia nerimą dėl kitų priežasčių. Jie lyg ir nedera tokiam žmogui, kokiu save laikome dieną. Mes sapnuojame, kad nenkenčiame žmogaus, kurį šiaip jau, mūsų nuomone, mylime; kad mylime žmogų, apie kurį galvojome, jog jis mums visiškai neįdomus. Sapnuojame, kad esame ambicingi, nors save laikome droviais; sapnuojame, kad nulenkiamo galvą ir pasiduodame, nors paprastai didžiuojamės savo nepriklausomybe. Bet blogiausia tai, kad savo sapnų mes nesuprantame, nors dieniniame gyvenime manome, jog suprasti galime viską, jei tik gerai pagalvosime. Todėl užuot pripažinę sapnus, kaip nenuginčijamą mūsų riboto suvokimo įrodymą, mes apkaltiname juos nesąmoningumu.

Per pastaruosius kelis dešimtmečius požiūris į mitus ir sapnus įvyko radikaliai pasikeitė. Šiuos pasikeitimus labiausiai paveikė S. Froido darbai. Iš pradžių tenorėjęs nuo neurozių kenčiantiems pacientams padėti suprasti negalavimų priežastis, vėliau Froidas ėmė nagrinėti sapnus kaip visuotinę žmonių gyvenimo reiškinį, būdingą tiek sergantiesiems, tiek ir sveikiesiems. Jis pastebėjo, kad iš esmės sapnai nesiskiria nuo mitų bei pasakų ir kad supratęs vienu kalbą galima perskaityti ir kitus. Tuo metu mitai susilaukė dėmesio ir antropologų darbuose. Mokslininkai juos rinko bei tyrinėjo, ir kai kuriems šios srities pionieriams, kaip J. J. Bachofeniui, pavyko naujoviškai nušviesti žmogaus priešistorę.

Tačiau mitų ir sapnų tyrinėjimai dar tik prasideda. Kol kas šioje srityje dar daug trūkumų. Vienas jų – tam tikras dogmatškumas ir nepaslinkumas, išsivystęs dėl įvairių psichoanalitinių

mokyklų tvirtinimų, kad tik jos vienintelės teisingai supranta simbolių kalbą. Tokiu būdu mes užgožiame simbolių kalbos įvairiapusiškumą ir mėginame įsprausti ją į Prokrusto lovą atstojančius vienintelės galimos reikšmės rėmus.

Kitas trūkumas yra tas, kad sapnų aiškinimas vis dar laikomas užsiėmimu, tinkančiu tik psichiatrams, gydantiems ligonius. Priešingai, esu įsitikinęs, kad simbolių kalba yra tokia užsienio kalba, kurią kiekvienas iš mūsų privalo išmokti. Suprasdami ją mes priartėjame prie vieno iš pačių reikšmingiausių išminties šaltinių – mitų, taip pat galime priartėti prie gilesnių mūsų asmenybės sluoksnių. Simbolių kalba padeda suprasti tuos išgyvenimus, kurie yra ypač žmogiški, nes ir turiniu, ir stiliumi yra bendri visai žmonijai.

Talmude rašoma: „Nesuprasti sapnai – tarsi neatplėšti laišakai.“ Iš tiesų, ir sapnai, ir mitai yra svarbios bendravimo su pačiu savimi priemonės. Jei nesuprasime kalbos, kuria jie parašyti, nesužinosime daug ko, ką žinome ir sakome sau tomis valandomis, kai nemanipuliuojame išoriniu pasauliu.

II

SIMBOLINĖS KALBOS PRIGIMTIS

Įsivaizduokime, kad jūs norite kam nors paaiškinti, kuo skiriasi raudonojo ir baltojo vyno skonis. Jums tai gali atrodyti labai paprasta. Jūs puikiai jaučiate šį skirtumą; kodėl tad turėtų būti sunku paaiškinti jį kitam žmogui? Tačiau, kai reikia šį skonį skirtumą nupasakoti žodžiais, pamatote, jog tai be galo sunku. Greičiausiai jūs galų gale pasakysite: „Žinote, nemoku paaiškinti. Paragaukite raudonojo vyno, po to baltojo ir viską suprasite.“ Jums nesunku rasti žodžių, apibūdinančių sudėtingiausią mašiną, o štai nusakyti žodžiais paprastą skonį, atrodo, yra neįmanoma.

Ar mes nesusiduriame su tuo pačiu sunkumu, kai mėgįname nupasakoti kokį nors jausmą? Įsivaizduokime nuotaiką, kuomet jaučiatės pasimetęs, apleistas, pasaulis jums atrodo pilkas, šiek tiek grėsmingas, nors ir nelabai pavojingas. Jūs norite apibūdinti šią nuotaiką draugui, bet ir vėl pastebite, kad nerandate tinkamų žodžių, ir niekas iš to, ką pasakėte, tinkamai neatspindi visų nuotaikos atspalvių. Naktį jūs susapnuojate sapną. Sapnuojate, kad priešaušry esate miesto pakraštyje, gatvės tuščios, pravažiuoja tik vienišas pieno furgonas, namai apšiuurę, vietovė nepažįstama ir nėra jokios susisiektimo priemonės, kuria galėtumėte parvažiuoti ten, kur jaučiatės, kaip namie. Kai atsibundate ir prisimenate sapną, jums staiga kyla mintis, kad jausmas, kurį patyrėte sapne, buvo lygiai toks pat, kaip tas pasimetimo ir

pilkumo jausmas, kurį vakar mėginote apibūdinti draugui. Tai buvo tik vienas vaizdinys, kuriam iškilti užteko sekundės dalies. Nepaisant to, šis vaizdinys daug išraiškingesnis ir tikslesnis už apibūdinimą, kurį sugebėjote pateikti ilgai ir išsamiai kalbėdamas. Taigi vaizdinys, regėtas sapne, yra kažkokio jūsų patirto jausmo *simbolis*.

Kas yra simbolis? Dažnai simbolis apibrėžiamas kaip „kažkas, reiškiantis kažką kitą“. Šis apibrėžimas yra labai paviršutiniškas. Bet jis pasidaro įdomesnis, jei kalbėsime apie tuos simbolius, kurie yra jutiminės regėjimo, girdėjimo, uodimo, lietimo išraiškos, reiškiančios „kažką kitą“, o būtent vidinį išgyvenimą, jausmą ar mintį. Tokios rūšies simbolis yra kažkur išorėje, ne mumyse; o tai, ką jis simbolizuoja – mūsų viduje. Simbolių kalba yra tokia kalba, kuria mes išreiškiame vidinį išgyvenimą, tarsi jis būtų jutiminis išgyvenimas, tarsi jis būtų kažkas, ką mes darėme, ar kas mums nutiko daiktų pasaulyje. Simbolių kalba – tai kalba, kurioje išorinis pasaulis yra vidinio pasaulio – mūsų sielų ir protų simbolis.

Jei mes apibūdinsime simbolį kaip „kažką, reiškiantį kažką kitą“, kyla esminis klausimas: *Koks yra tasai specifinis ryšys tarp simbolio ir jo simbolizuojamo daikto?*

Atsakydami į šį klausimą, galime išskirti tris simbolių rūšis: *sutartinius*, *atsitiktinius* ir *universaliuosius*. Kaip netrukus paaiškės, tik pastarosios dvi simbolių rūšys išreiškia vidinius išgyvenimus, tarsi jie būtų jutiminiai, ir tik šių rūšių simboliai turi simbolių kalbos elementų.

Geriausiai pažįstami iš visų – *sutartiniai* simboliai, nes mes juos vartojame kasdieninėje kalboje. Jei matome žodį „stalas“ ar girdime garsą „stalas“, raidės S-T-A-L-A-S reiškia kažką kitą.

Jos reiškia daiktą „stalą“, kurį mes matome, liečiame ir kuriuo naudojames. Koks ryšys tarp žodžio „stalas“ ir *daikto* „stalas“? Ar yra tarp jų koks nors vidinis ryšys? Žinoma, ne. Daiktas stalas neturi visai nieko bendra su garsu „stalas“, ir vienintelė priežastis, dėl kurios šis žodis simbolizuoja šį daiktą yra susitarimas vadinti daiktą šiuo pavadinimu. Prie tokio ryšio įprantame nuo vaikystės, nuolatos girdėdami šiuo žodžiu apibūdinant būtent šį daiktą, kol atsiranda pastovi asociacija ir prirėkęs mes nebegalvodami parenkame tinkamą žodį.

Tačiau yra keletas žodžių, kurių asociacijos ne vien sutartinės. Pavyzdžiui, tardami „fui“, lūpomis darome judesius, kuriais greitai išpučiame orą. Tai yra pasibjaurėjimo išraiška, kurioje dalyvauja ir burna. Tokiu greitu oro išstūmimu mes imituojame ir išreiškiame mūsų norą kažką iš savęs išmesti. Šiuo atveju, kaip ir kai kuriais kitais, simbolis turi vidinį ryšį su jausmu, kurį simbolizuoja. Bet net jei darytume prielaidą, kad iš pradžių daugelis ar net visi žodžiai kilo iš tokio vidinio ryšio tarp simbolio ir simbolizuojamo dalyko, dauguma žodžių jau nebeturi šios reikšmės tuo metu, kai mes išmokstame kalbą.

Žodžiai – ne vieninteliai sutartinių simbolių pavyzdžiai, nors jie yra dažniausiai pasitaikantys ir geriausiai žinomi. Sutartiniais simboliais gali būti ir atvaizdai. Pavyzdžiui, vėliava gali simbolizuoti kokią nors šalį, nors ir nėra jokio ryšio tarp konkrečių spalvų ir šalies, kurią jos simbolizuoja. Tiesiog buvo nutarta, kad šios spalvos atstovaus kažkokią konkrečią šalį ir regimąją vėliavos atvaizdą mes išsiverčiame į šios šalies sąvoką, vėlgį remiantis vien susitarimu. Kai kurie vaizdiniai simboliai nėra grynai sutartiniai: pavyzdžiui, kryžius. Kryžius gali būti vien sutartinis krikščioniškosios bažnyčios simbolis ir šia prasme ne-

siskirti nuo vėliavos. Tačiau specifinė kryžiaus reikšmė, susijusi su Jėzaus mirtimi ar, dar giliau, su materialių ir dvasinių plotnių tarpusavio sąsaja, tarp simbolio ir simbolizuojamojo dalyko sukuria ryšį, netelpantį vien į sutartinio simbolio rėmus.

Visiškai priešingi sutartiniams simboliams yra *atsitiktiniai* simboliai, nors jie ir turi vieną bendrą bruožą: tarp simbolio ir to, ką jis simbolizuoja, nėra jokio vidinio ryšio. Tarkime, žmogus kažkokiam mieste patyrė liūdnoką nuotyki; išgirdęs to miesto pavadinimą, jis lengvai susies pavadinimą su liūdna nuotaika; lygiai taip pat galėtų susieti ir su džiaugsminga, jei atsitikimas būtų buvęs laimingas. Savaiame suprantama, kad pačioje miesto sąvokoje nėra nieko nei liūdna, nei džiaugsminga. Ir tik individualus išgyvenimas, susijęs su tuo miestu, paverčia jį konkrečios nuotaikos simboliu.

Tokią pačią reakciją galėtų sukelti namas, gatvė, suknelė, aplinka ar bet kas, kadaise susijęs su kažkokia konkrečia nuotaika. Mes galime susapnuoti, kad esame kažkokiam mieste. Gali būti, kad sapne miestas nėra susietas su jokia konkrečia nuotaika; mes matome tik gatvę ar tiesiog vien miesto pavadinimą. Klausiamo savęs, kodėl sapne ėmėme galvoti apie tą miestą ir galbūt išsiaiškinsime, kad užmigome apimti būtent tokios nuotaikos, kokią simbolizavo miestas. Vaizdinys sapne perteikia šią nuotaiką, miestas „reiškia“ kadaise jame patirtą nuotaiką. Šiuo atveju ryšys tarp simbolio ir simbolizuojamojo išgyvenimo yra visiškai atsitiktinis.

Atsitiktinių simbolių, skirtingai nei sutartinių, negali suprasti kiti žmonės, nebent mes jiems papasakojame įvykius, susijusius su simboliu. Dėl šios priežasties atsitiktiniai simboliai retai naudojami mituose, pasakose ir meno kūrinuose, parašytuose

simbolių kalba – jie nesuprantami, nebent autorius išsamiai paaiškintų kiekvieną tokį simbolį. Tuo tarpu sapnuose atsitiktiniai simboliai pasitaiko dažnai, ir šioje knygoje aš išdėstysiu, kaip jie yra aiškinami.

Universalieji simboliai yra tokie, kuriuose tarp simbolio ir to, ką jis simbolizuoja, yra vidinis ryšys. Mes jau pateikėme pavyzdį apie miesto pakraštį. Jausmas, kurį sukelia apleista, keista, skurdi aplinka iš tikrųjų turi daug bendra su pasimetimo ir nerimo būseną. Be abejo, jei mes niekada nebūtume buvę miesto pakraštyje, negalėtume panaudoti šio simbolio, lygiai kaip ir žodis „stalas“ būtų mums beprasmis, jei mes niekada nebūtume matę stalo. Miesto pakraščio simbolis prasmingas tik didmiesčių gyventojams ir būtų nesuprantamas žmonėms, gyvenantiems civilizacijose, kuriose nėra didelių miestų. Tačiau daugelis universalijų simbolių yra tvirtai išsakniję kiekvieno žmogaus sąmonėje. Imkime, pavyzdžiui, ugnies simbolį. Mus žavi tam tikros ugnies, degančios ugniakure, savybės. Bet pirmiausia – jos gyvumas. Ji nuolatos keičiasi, juda, bet kartu yra ir pastovi. Ji išlieka tokia pati nors ir nėra tokia. Ugnis kelia jėgos, energijos, grakštumo ir lengvumo išpūdį. Atrodo, tarsi ji šoktų ir turėtų neišsenkamą energijos šaltinį. Vartodami ugnį kaip simbolį, mes apibūdiname vidinį išgyvenimą, atitinkantį tuos pačius bruožus, kuriuos patijutome žvelgdami į ugnį: energijos, lengvumo, judėjimo, grakštumo, žaismingumo jausmą, kuriame kartais gali dominuoti vienas, kartais kitas elementas.

Tam tikra prasme panašus, bet iš dalies ir skirtingas yra vandens – vandenyno ar upelio simbolis. Šiame symbole taip pat susijungia kintamumas ir pastovumas, nuolatinis judėjimas ir vis dėlto pastovumas. Mes taip pat pastebime jame gyvumo,

nenutrūkstamumo ir energingumo savybes. Tačiau yra ir skirtumų; jei ugnis nutrūktgalviška, greita, jaudinanti, vanduo daugiau tylus, lėtas ir ramus. Ugnis linkusi stebinti, vandenį lyg ir galima nuspėti. Vanduo taip pat simbolizuoja gyvumo nuotaiką, tačiau tas gyvumas kažkoks „sunkesnis“, „lėtesnis“ ir labiau raminantis negu jaudinantis.

Nenuostabu, kad fizinio pasaulio reiškinys gali būti adekvati vidinio išgyvenimo išraiška, kad daiktų pasaulis gali būti minčių pasaulio simbolis. Visi žinome, kad žmogaus kūnas atspindi mintis. Kai supykstame, į galvą suteka kraujas, kai išsigąstame, jis iš ten išteka; mums supykus širdis plaka greičiau, o kai esame laimingi bendras kūno tonusas yra kitoks, negu tada kai liūdimė. Mes išreiškiame nuotaikas veido išraiškomis, o požiūrius ir jausmus – judesiais ir gestais taip tiksliai, kad kiti žmonės geriau supranta mus iš gestų negu iš žodžių. Tiesą pasakius, kūnas yra dvasios simbolis, ne alegorija. Giliai ir nuoširdžiai pajautą jausmą, ir netgi nuoširdžiai pajautą mintį, išreiškia visas mūsų organizmas. Nagrinėdami universaliuosius simbolius, matome tą patį ryšį tarp dvasinių ir fizinių išgyvenimų. Tam tikri fiziniai reiškiniai savo prigimtimi sukelia tam tikrus jausminius ir protinius išgyvenimus, o mes – simboliškai – išverčiame jausminius išgyvenimus į fizinių išgyvenimų kalbą.

Universalieji simboliai – vieninteliai, kurių ryšys tarp simbolio ir to, ką jie simbolizuoja, yra ne atsitiktinis, o turi vidinę reikšmę. Šis ryšys slypi glaudžioje sąsajoje tarp jausmo ar minties iš vienos pusės ir jutiminio išgyvenimo iš kitos. Šiuos simbolius galima vadinti universaliais todėl, kad juos supranta visi žmonės, skirtingai ne tik nuo atsitiktinių simbolių, kurie savo prigimtimi yra grynai asmeniniai, bet taip pat ir nuo sutartinių

simbolių, kurie suprantami tik tam tikrai grupei žmonių, žinančių apie tą susitarimą. Universalieji simboliai glūdi mūsų kūno, jausmų ir proto ypatybėse, kurios yra bendros visiems žmonėms ir todėl neapsiriboja atskirais individais ar tam tikromis žmonių grupėmis. Iš esmės universaliųjų simbolių kalba yra vienintelė bendra žmonijos sugalvota kalba, užmiršta dar nespėjus sugalvoti universalios sutartinės kalbos.

Norint paaiškinti universalų simbolių pobūdį nebūtina kalbėti apie rasių paveldimumą. Kiekvienas žmogus, turintis esmines bendražmogiškas kūno ir proto ypatybes, gali suprasti ir kalbėti šiomis ypatybėmis besiremiančia simbolių kalba. Lygiai kaip kad mums nereikia mokytis verkti, kai nuliūstame, ar išrausti, kai supykstame, ir lygiai kaip kad šios reakcijos nėra būdingos tik kokiai nors vienai rasei ar žmonių grupei, simbolių kalbos nereikia mokytis ir ji neapsiriboja koku nors žmonijos padaliniu. Kaip įrodymą galime pateikti faktą, kad simbolių kalba, pavartota mituose ir sapnuose, yra sutinkama visose kultūrose – ir vadinamosiose primityviose ir tokiose stipriai išsivysčiusiose kaip Egiptas ar Graikija. Be to, visose kultūrose vartoti simboliai stublinančiai panašūs, kadangi visi jie kilo iš esminių jutiminių, taip pat ir jausminių išgyvenimų, bendrų visoms žmonijos kultūroms. Papildomų įrodymų galime rasti neseniai atliktuose bandymuose, kuriuose žmonės, nežinoję sapnų aiškinimo teorijos, užhipnotizuoti be vargo aiškino savo sapnų simboliką. Pabudę iš hipnozės ir paprašyti paaiškinti tuos pačius sapnus, jie sutrikdavo ir sakydavo: „Juose nėra jokios prasmės – gryna nesąmonė“.

Ši teiginį reikėtų paaiškinti plačiau. Kai kurių simbolių reikšmė įvairiose kultūrose suprantama skirtingai. Pavyzdžiui,

saulės funkcija ir kartu jos reikšmė šiaurinėse ir tropinėse šalyse skiriasi. Šiaurinėse šalyse, kur apstu vandens, visa gyvybė priklauso nuo to, ar bus pakankamai saulės. Saulė yra šilta, gyvybę teikianti, ginanti, mylinti jėga. Artimuosiuose rytuose, kur saulė daug karštesnė, ji yra pavojinga ir net grėsminga jėga, nuo kurios reikia saugotis; tuo tarpu vanduo yra laikomas visos gyvybės šaltiniu ir pagrindine jos vystymosi sąlyga. Mes galime išskirti savotiškus simbolių kalbos dialektus, kurių atsiradimą lėmė gamtinių sąlygų skirtumai, dėl kurių tam tikri simboliai skirtingose žemės vietose įgijo skirtingą reikšmę.

Skirtingai nuo tokių „simbolių dialektų“, daugelis simbolių gali turėti ne vieną reikšmę priklausomai nuo skirtingų išgyvenimų, susijusių su tuo pačiu reiškiniu. Paimkime kad ir ugnies simbolį. Ugnis, deganti židinyje – malonumo ir jaukumo įsikūnijimas – yra gyvumo, šilumos ir malonumo išraiška. Bet matydami degantį pastatą ar mišką mes išgyvename grėsmę, siaubą, žmogaus bejėgiškumą prieš gamtos stichijas. Taigi, ugnis gali būti vidinio gyvybingumo bei laimės, bet taip pat ir baimės, bejėgiškumo ar asmeninių destruktivių tendencijų simbolinė išraiška. Lygiai tą patį galima pasakyti ir apie vandens simbolį. Išjudintas audros, ar upei išsiliejus iš krantų, vanduo gali tapti nepaprastai destruktivia jėga. Todėl jis gali būti siaubo bei chaoso, bet taip pat ir jaukumo bei ramybės simbolinė išraiška.

Dar vienas to paties principo pavyzdys yra slėnio simbolis. Slėnis, apsuptas kalnų gali sukelti saugumo ir jaukumo jausmą, jis yra lyg apsauga nuo visų pavojų. Tačiau apsaugantys kalnai taip pat gali reikšti ir atskiriančias sienas, neleidžiančias mums išeiti iš slėnio ir tokiu būdu slėnis tampa įkalinimo simboliu. Konkrečią simbolio reikšmę galima nustatyti tik atsižvelgiant

į visą kontekstą, kuriame šis simbolis buvo pavartotas, ir į tai, kokių išgyvenimų daugiausia patiria simbolį sugalvojęs asmuo. Mes dar grįšime prie šio klausimo kai aptarinėsime sapnų simbolizmą.

Puikus universaliojo simbolio funkcijos pavyzdys yra simbolių kalba parašytas pasakojimas, kurį žino beveik visi Vakarų kultūros žmonės – Jonos knyga. Jona išgirdo Viešpaties balsą, liepiantį jam eiti į Ninevę ir skelbti jos gyventojams, kad šie atgailautų už nuodėmes, antraip bus sunaikinti. Jona negali negirdėti Viešpaties balso, dėl to jis ir yra pranašas. Bet jis nenori imtis šios užduoties ir, nors žino ką turėtų daryti, mėgina pabėgti nuo Viešpaties įsakymo (arba, galime pasakyti, nuo savo sąžinės balso). Jonai nerūpi kiti žmonės. Jis garbina įstatymus ir tvarką, tačiau nesugeba mylėti².

Kaip pasakojime atsiskleidžia vidiniai Jonos išgyvenimai?

Mes sužinome, kad Jona nukanka į Jafą ir įsėda į laivą, plaukiantį į Taršišą. Jūroje pakyla audra ir, nors aplink visi baisiausiai persigandę, Jona nulipa į laivo dugną ir giliai užmiega. Jūreiviai, manydami, kad Viešpats pasiuntė audrą, norėdamas nubausti kažką iš plaukiančiųjų laivu, pažadina Joną, kuris buvo jiems pasakojęs, jog bėga nuo Viešpaties įsakymo. Jona liepia jūreiviams išmesti jį į jūrą, sakydamas, jog tada jūra nurims. Jūreiviai (iš pradžių parodę didžiulį žmoniškumą ir, prieš paklausydami jo, išbandę įvairiausias kitokias priemones) galiausiai išmeta Joną į jūrą, kuri tučtuojau nurimsta. Joną praryja didžiulė žuvis ir jis tris dienas ir tris naktis tupi jos pilve. Tada pradeda melsti Viešpatį, kad tas išlaisvintų jį iš šio kalėjimo. Viešpats priverčia žuvį

² Plg. samprotavimus apie Joną E. Frommo knygoje „Man for Himself“ (New York, Rinehart & Co., 1947), kur šis pasakojimas nagrinėjamas meilės reikšmės aspektu.

išspjauti Joną į sausumą ir Jona nueina į Ninevę, išpildo Viešpaties įsakymą ir tokiu būdu išgelbėja miesto gyventojus.

Šis nuotykis pasakojamas taip, tarsi jis būtų įvykęs iš tikrųjų. Tačiau iš tiesų jis parašytas simbolių kalba ir visi aprašytieji įvykiai yra simboliai, reiškiantys veikėjo vidinius išgyvenimus. Matome visą seką simbolių, einančių vienas po kito: įsėdimas į laivą, nulipimas į laivo dugną, užmigimas, išmetimas į vandenyną ir tupėjimas žuvies pilve. Visi šie simboliai reiškia tą patį vidinį išgyvenimą: saugumo, užsisklendimo, atsiribojimo nuo santykių su žmonėmis būseną. Jie reiškia tai, ką galima būtų išreikšti dar vienu simboliu – kūdikiu motinos iščiose. Iš pažiūros skirtingi dalykai – laivo dugnas, gilus miegas, vandenynas ir žuvies pilvas – šiuo atveju reiškia tą patį vidinį išgyvenimą – saugumo ir užsisklendimo derinį.

Išoriniame pasakojime įvykiai vyksta erdvėje ir laike: iš *pradžią* Jona nulipa į laivo dugną; *po to* užmiega; *po to* išmetamas į vandenyną; *po to* jį praryja žuvis. Vienas įvykis eina po kito ir, nors kai kurie atsitikimai aiškiai netikroviški, pats pasakojimas erdvės ir laiko požiūriu yra logiškai nuoseklus. Tačiau jei suprassime, kad autorius norėjo ne aprašyti mums išorinius įvykius, o perteikti vidinius išgyvenimus žmogaus, kurį drasko prieštaravimai tarp sąžinės ir noro pabėgti nuo vidinio balso, taps aišku, jog visi šie skirtingi, vienas kitą sekantys įvykiai išreiškia tą pačią Jonos nuotaiką; ir kad *nuoseklumas laike* išreiškia *augantį* to paties jausmo *intensyvumą*. Mėgindamas pabėgti nuo priedermės savo artimui, Jona vis labiau užsisklendžia savyje, kol galų gale žuvies pilve savisaugos veiksnį nugali įkalinimo veiksnys – toks stiprus, kad Jona daugiau nebegali ištvirti ir yra priverstas mels-ti Viešpatį, kad šis išlaisvintų jį iš ten, kur pats įlindo. (Lygiai

toks pat mechanizmas būdingas neurozėms. Tam tikras požiūris iš pradžių yra suvokiamas, kaip gynimasis nuo pavojaus, tačiau vėliau gerokai praauga savo pradinę gynybinę paskirtį ir tampa neurozės simptomu, nuo kurio žmogus mėgina išsivaduoti.) Tai gi, Jonos bėgimas į saugų užsisklendimą baigiasi saviįkalinimo baime ir jis vėl grįžta į tą tašką, kuriame buvo prieš bandydamas pabėgti.

Yra ir dar vienas loginis skirtumas tarp išorinio ir užslėptojo pasakojimų. Išorinio pasakojimo loginis ryšys remiasi įvykių priežastiniu ryšiu. Jona nori vykti į užjūrį, *kadangi* jis nori pabėgti nuo Viešpaties; jis užmiega, *kadangi* yra pavargęs; jį išmeta iš laivo, *kadangi* jis palaikomas audros priežastimi; ir jį praryja žuvis, *kadangi* vandenyne gyvena žmonės ryjančios žuvys. Kiekvieną įvykį lemia prieš tai buvęs įvykis. (Paskutinė pasakojimo dalis – netikroviška, tačiau nėra nelogiška.) O štai užslėptajame pasakojime loginis ryšis yra kitoks. Visus įvykius tarpusavyje jungia jų asociacijos su tuo pačiu vidiniu išgyvenimu. Priežastinis išorinių įvykių ryšys iš tikrųjų reiškia vidinių išgyvenimų, susijusių tarpusavyje asociacijomis, ryšį. Užslėptasis pasakojimas toks pat logiškas, kaip ir išorinis, tačiau jo logika yra kitokia. Ir jei dabar patyrinėsime sapną prigimtį, logika, dominuojanti simbolių kalboje, taps daug suprantamesnė.

III

SAPNŲ PRIGIMTIS

Bėgant amžiams ir keičiantis kultūroms smarkiai kito ir požiūris į sapnų prigimtį. Bet nepaisant to, ar sapnai buvo laikomi tikrais, miego metu iš kūno išsivadavusios sielos išgyvenimais, ar buvo manoma, kad juos įkvepia Dievas ar piktos dvasios, nepaisant to, ar jie buvo laikomi iracionalių aistrų, ar, atvirksčiai, aukščiausių ir dvasingiausių jėgų išraiška, vienu dalyku niekada nebuvo abejojama – visi sapnai yra prasmingi ir reikšmingi. Prasmingi, nes juose slypi pranešimas, kurį galima suprasti, jei tik moki išsiversti. Reikšmingi, nes mes nesapnuojame kokių nors mažmožių, nors gali būti, kad kalba, kuria išreiškiami sapnai, sapno reikšmingumą slepia po nereikšminga kauke.

Tačiau pastaraisiais šimtmečiais šis požiūris ėmė radikaliai keistis. Sapnų aiškinimas buvo nustumtas į prietarų karaliją, o apsišvietusiam, išsilavinusiam žmogui, nesvarbu, eiliniam ar mokslininkui, nekildavo jokių abejonių, kad sapnai tėra bepras-mės ir nereikšmingos mūsų protų apraiškos, geriausiu atveju – smegenų refleksai į miego metu vykstančius kūno pojūčius.

Ir tik Froidas dvidešimtojo amžiaus pradžioje vėl patvirtino senąjį požiūrį: sapnai yra ir prasmingi, ir reikšmingi; mes nesapnuojame tokių dalykų, kurie nėra svarbios mūsų vidinio gyvenimo išraiškos ir visus sapnus galima suprasti, jei tik mokėsime juos aiškinti; sapnų aiškinimas yra *via regia*³, pagrindinis kelias, kuriuo eidami galėsime suprasti pasąmonę – galingiausią

³ Karališkas kelias (*lot., vert. past.*).

patologiškos, taip pat ir normalios elgsenos varomąją jėgą. Be šio bendro teiginio apie sapnų prigimtį, Froidas kategoriškai ir kiek tiesmukiškai patvirtino vieną iš seniausių teorijų – sapnas yra budravimo metu nuslopintų iracionalių aistrų išsipildymas.

Kol kas aš nepristatinėsiu Froido ir dar ankstesnių teorijų apie sapnus – prie jų mes grįšime kitame skyriuje, – o pamėginsiu toliau aptarti, kaip sapnų prigimtį suprantu aš pats, remdamasis Froido darbais ir savo paties sapnais bei bandymais juos aiškinti.

Atsižvelgdamas į tai, kad nėra tokios protinės veiklos, kuri neatsispindėtų sapnuose, manau, kad vienintelis sapnų prigimties apibrėžimas, neiškraipantis ir neapribojantis šio reiškinių, yra štai toks platus apibūdinimas, sakantis, kad *sapnavimas yra prasminga ir reikšminga bet kokios protinės veiklos, vykstančios miego metu, išraiška*.

Šis apibrėžimas aiškiai per platus, kad padėtų mums suprasti sapnų prigimtį, nebent konkrečiau apibrėžtume sąvoką „miego metu“ ir šios būsenos poveikį mūsų protinei veiklai. Išsiaiškinę specifinį miego poveikį mūsų protinei veiklai, galėtume daug daugiau sužinoti apie sapnavimo prigimtį.

Fiziologiniu atžvilgiu, miegas sukuria sąlygas organizmo cheminei regeneracijai – kaupiama energija, tuo tarpu organizmas yra ramybės būsenoje ir net jutimai beveik visiškai atsijungę. Psichologiniu požiūriu, miegas sustabdo pagrindinę budravimo būsenai būdingą funkciją: jutimais ir veiksmais pasireiškiantį žmogaus reagavimą į mus supančią tikrovę. Šis skirtumas tarp budravimo ir miego biologinių funkcijų iš esmės yra skirtumas tarp dviejų gyvenimo būsenų.

Kad galėtume įvertinti miego būsenos įtaką mūsų protinei veiklai, pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į platesnį klausimą –

kokia yra mąstymo proceso ir mūsų kasdieninės veiklos tarpusavio priklausomybė? Mūsų mintis didžia dalimi lemia tai, kuo užsiimame ir ką norime pasiekti. Tai nereiškia, kad tam tikras suinteresuotumas iškraipo mūsų mąstymą, tiesiog, priklausomai nuo jo, mąstymas kinta.

Pavyzdžiui, kaip skirtingi žmonės įsivaizduoja mišką? Dailininkas, atvykęs į mišką tapyti; miško savininkas, norintis įvertinti verslo perspektyvas; karininkas, sprendžiantis taktinį klausimą, kaip apginti vietovę; poilsiautojas, norintis pasimėgauti gamta – kiekvienas iš jų visiškai skirtingai suvoks mišką, nes kiekvienam yra svarbus vis kitoks aspektas. Dailininkui rūpi forma ir spalvos; verslininkui – medžių dydis, kiekis ir amžius; karininkui – matumumas ir priedanga; poilsiautojui – takeliai ir orientyrai. Ir nors visi sutiktų su abstrakčiu teiginiu, kad stovi miško pakraštyje, jų būsimoji veikla nulems, kaip jie „matys mišką“.

Biologinių bei psichologinių funkcijų skirtumai miego ir budravimo būsenose yra kur kas labiau kertiniai, negu bet kurie skirtumai tarp įvairių veiklos rūšių, ir, tokiu būdu, skirtumas tarp abiejų būsenų aplinkos suvokimo sistemų yra nepalyginti didesnis. Budraujant mintys ir jausmai pirmiausia reaguoja į išorinę būtinybę tvarkytis mus supančioje aplinkoje, keisti ją ir nuo jos saugotis. Žmogaus užduotis budravimo metu – išgyventi; jis yra priklausomas nuo įstatymų, valdančių tikrovę. O tai reiškia, kad jis turi protauti, atsižvelgdamas į laiko ir erdvės dėsnius ir kad jo mintys priklauso nuo šių dėsnių logikos.

Miegodami mes nebesistengiame palenkti išorinio pasaulio savo tikslams. Mes bejėgiai, todėl miegas neatsitiktinai yra vadinamas „mirties broliu“. Tačiau kartu esame laisvi – laisvesni negu budraudami. Mes laisvi nuo darbo naštos, nuo būtinybės

pulti ir gintis, stebėti ir tvarkyti tikrovę. Mums nereikia žvelgti į išorinį pasaulį; mes žvelgiame į savo vidinį pasaulį ir galvojame tiktai apie save. Miegantis žmogus galėtų būti prilygintas dar negimusiam kūdikiui, ar lavonui; taip pat jis galėtų būti prilygintas angelui, kuris irgi nepriklauso nuo „tikrovės“ dėsnių. Miego metu būtinybės karalystė užleidžia vietą laisvės karalystei, kurioje mintys ir jausmai sukasi tik aplink vieną sistemą – „Aš“.

Miego metu vykstančios dvasinės veiklos logika skiriasi nuo tos, kuri būdinga budravimo dvasinei veiklai. Sapnuodamas žmogus gali nekreipti dėmesio į tas savybes, kurios yra reikšmingos tikrovėje. Pavyzdžiui, jei aš jaučiu, kad kažkoks žmogus yra bailys, galiu susapnuoti, kad jis pavirto į viščiuką. Šis virsmas yra visai logiškas mano jausmų tam žmogui atžvilgiu, jis nelogiškas tik jei žvelgsiu į jį taip, kaip esu įpratęs žvelgti į išorinės tikrovės reiškinius (t.y. kaip aš, realiai, galėčiau *pasielgti* su tuo žmogumi tikrovėje). Išgyvenimai sapnuose visai nestokoją logikos, tiktai jie pavaldūs visai kitokiems logikos dėsniams, galiojantiems šioje ypatingoje išgyvenimų būsenoje.

Miego ir budravimo būsenos yra du skirtingi žmogaus gyvenimo poliai. Budravimo būsenoje karaliauja veiksmas, o štai miegant jis visai neturi galios. Miego būsenoje karaliauja vidiniai išgyvenimai. Atsibudę mes persikeliamo į veiksmo karalystę. Persiorientuojame į šios sistemos dėsnius, lygiai taip pat ima veikti ir atmintis: mes prisimename tik tokius dalykus, kurie gali tilpti į erdvės-laiko išmatavimų sistemą. Miego pasaulis pranyko, o jame patirtus išgyvenimus – sapnus – prisimename be galo sunkiai.⁴ Šis reiškiny s simboliškai yra pavaizduotas daugybėje

⁴ Apie atminties funkcijos, susijusios su protine veikla miego metu, problemą plg. įdomų dr. Ernesto G. Šnachtelio straipsnį „Apie atmintį ir vaikų amneziją“ (E. C. *Schnachtel*. On Memory and Childhood Amnesia // *Psychiatry*, February, 1947).

pasakų: naktį iš visų kampų išlenda geri ir blogi vaiduokliai bei dvasios, tačiau išaušus jie pranyksta ir iš įtempto tikroviško išgyvenimo nebelieka nieko.

Iš šių samprotavimų seka tam tikros išvados apie sąmonės prigimtį.

Pasąmonė nėra nei mitinė genetiškai paveldėtų išgyvenimų karalystė, kaip manė K. G. Jungas, nei iracionalių libido jėgų buveinė, kaip teigė Froidas. Ją reikėtų aiškinti pagal principą: „Ką galvojame ir jaučiame priklauso nuo to, ką veikiamo“.

Sąmonė – tai protinė veikla toje būsenoje, kai mes užsiėmę išorine tikrove, t.y. veikiamo. Pasąmonė – tai protinė veikla tokioje būsenoje, kurioje saitai su išoriniu pasauliu nutraukti ir mes pasinėrę ne į veiksmą, bet į vidinius išgyvenimus. Pasąmonė yra išgyvenimai, vykstantys tam tikrame gyvenimo režime – neveikloje; tokiu būdu, sąmonės ypatybės lemia šio režimo prigimtį. Savo ruožtu, sąmonės ypatybės lemia budravimo būsenos prigimtį, orientuota į veikimą, ir jos funkcija yra užtikrinti žmogaus išgyvenimą.

„Pasąmonė“ yra sąmoniška tiksliai lyginant ją su „normalia“ veiklos būseną. Sakydami „pasąmoninis“ iš esmės nurodome tiksliai tą faktą, kad išgyvenimas yra svetimas tiems proto reikmenims, kuriais tuo metu vadovaujamės; tuomet šis išgyvenimas atrodo tarsi vaiduokliškas, įsibrovėliškas elementas, kurį sunku suprasti ir sunku prisiminti. Tačiau miego metu mūsų dieniškas pasaulis tampa lygiai tokiu pačiu sąmoniniu, kaip naktinis pasaulis dienos metu. Terminas „pasąmonė“ paprastai yra vartojamas vien iš dieniščių išgyvenimų pažiūros taško, dėl to jis nepažymi, kad ir sąmonė, ir sąmonė yra tik dvi skirtingos dvasios būsenos, atitinkančios skirtingas gyvenimo būsenas.

Erichas Frommas (1900–1980) – Vokietijos ir JAV psichologas bei filosofas humanistas, vienas neofroidizmo šakų psichoanalizėje įkūrėjų. Bandė jungti psichoanalizę ir marksizmą, interpretuodamas ją egzistencializmo ir abstrakčiojo humanizmo dvasia. Plėtodamas S. Freudo psichoanalitinės mokyklos teiginius, biologinį jų pagrindą pakeitė socialiniu, akcentavo kultūros svarbą asmenybės raidai. Teigė, jog žmogaus būties pagrindinė problema – visiškas atitrūkimas nuo gamtos, kitų žmonių, taigi, ir nuo paties savęs.

Erichas Frommas knygoje „Pamiršta kalba“ psichoanalitiškai aiškina sapnus, pasakas, mitus, kurie yra, anot autoriaus, „parašyti“ vienintele universalia žmonijos kalba – simbolių kalba. Autorius siūlo savo paties sapnų interpretavimo koncepcijas, paremtas įvairiais atvejais; aprašo įvairius mitus ir pasakas (taip pat ir mitą apie Edipą); apibrėžia Freudo ir Jungo požiūrius, kartu analizuodamas jų kontekste ir savąjį. Pasak E. Frommo, visi sapnai yra prasmingi ir reikšmingi, o mituose ir pasakose užšifruoti daug sudėtingesni pranešimai, negu gali atrodyti. Mokėdamas simbolių kalbą žmogus galėtų geriau suvokti save ir susipažinti su praeities kartų išmintimi.

